

Милка В. Николић
Универзитет у Крагујевцу
Учитељски факултет у Ужицу

УДК.: 811.163.41'373.7 ;
371.671:811.163.41 ;
371.3.:811.163.41
ИД БРОЈ: 195337228

Прегледни чланак
Примљен: 11. септембра 2012.
Прихваћен: 21. октобра 2012.

САДРЖАЈИ О ФРАЗЕОЛОГИЗМИМА У УЏБЕНИЦИМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА ЗА МЛАЂЕ РАЗРЕДЕ ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

Апстракт: У овом раду¹ испитују се садржаји о фразеологизмима у актуелним уџбеницима и приручницима српског језика за млађе разреде основне школе. Критеријуми испитивања су лингвистички (фразеолошки) и методички. Циљ је да се испита колико садржаји о фразеологизмима у актуелним уџбеницима за млађе разреда основне школе омогућавају: (1) да се наставнику сугеришу одговарајући методички поступци при обради садржаја о фразеологизмима; (2) да ученик: (а) схвати структурне и семантичке одлике фразеологизма, (б) да усвоји принципе њихове употребе у свакодневной говорној пракси, (в) као и да уочи стилистичку функцију фразеолошких јединица у уметничком тексту. Анализа се спроводи вертикално (од првог до четвртог разреда), као и на хоризонталном плану (у оквиру сваког разреда), како би се дошло до запажања о нивоу, обиму, корелацији и трансферу при реализацији ових садржаја. Може се закључити да иако се, према програмским захтевима, у првом и другом разреду садржаји из језика обрађују на нивоу препознавања језичких појмова, уџбеници за прва два разреда дају одговарајуће смернице наставнику тако да ученик још на најмлађем узрасту може схватити све дистинктивне црте фразеолошких јединица. Уџбеници за трећи и четврти разред не доносе проширења обима садржаја о фразеологизмима, као ни нове поступке у обради, него се углавном систематизују усвојена знања, даје се више примера и истиче се идиоматичност као основна особина.

Кључне речи: фразеологизам, идиоматичност, уџбеници и приручници, млађи разреди основне школе, настава језика, настава књижевности.

---

¹ Овај рад написан је у оквиру пројекта *Динамика стирукџура српског језика* (број 178014), који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

1. ПРЕДМЕТ И ЦИЉ РАДА

Овладавање фразеолошким фондом језика јесте саставни део језичког знања које деле сви говорници одређеног језика. У том смислу, усвајање фразеологизама представља један од начина којим се може развијати језичка компетенција ученика на млађем школском узрасту. Из перспективе методике наставе матерњег језика, у овом раду испитују се садржаји о фразеологизмима у актуелним уџбеницима и приручницима српског језика за млађе разреде основне школе.²

Анализа садржаја о фразеологизмима у уџбеницима за млађе разреде основне школе спроводи се на основу (а) лингвистичких, тј. фразеолошких и (б) методичких критеријума. Циљ је да се размотре могућности које уџбеници пружају, с једне стране, наставнику при обради садржаја о фразеологизмима, а с друге стране, ученику при усвајању структурних, семантичких и стилистичких одлика фразеологизама. Анализа се спроводи вертикално (од првог до четвртог разреда), као и на хоризонталном плану (у оквиру сваког разреда), како би се дошло до запажања о нивоу, обиму, корелацији и трансферу при реализацији ових садржаја.

2. ПОЈАМ ФРАЗЕОЛОГИЗМА

Концепција према којој схватамо појам фразеологизма, а које ћемо се држати у анализи уџбеника, изван фразеолошког фонда оставља паремиолошке јединице (пословице, изреке и сл.). При том, *фразеолоџизми* се разматрају као језичке јединице, а *паремије* и као језичке јединице и као фолклорне творевине (према: Пермјаков 1975: 251). Паремије представљају самосталан текст, располажу самодовољним значењем и могућношћу самосталне употребе, док се фразеолоџизми употребљавају као елементи текста (Пермјаков 1975: 251).

Према класичним дефиницијама, *фразеолоџизам* је експресивна устаљена вишелексемска јединица с номинационом функцијом у језику, чије значење није једнако суми значења лексема које су у њеном саставу. Ево примера типичних фразеологизама: *вајџрено кришџење, љув као џој, доливати уље на вајџру, кад на врби роди јрожђе, смејати се као луд на брашно, сџрах и џрејей* (Мршевић-Радовић 2008: 228–233).

---

² Анализирани су званично одобрени уџбеници и приручници, које је одобрило Министарство просвете, а издао Завод за уџбенике (Београд).

Фразеолошка јединица (фразеологизам) одликује се следећим дистинктивним карактеристикама:

(1) репродуковање – фразеологизам постоји у готовом облику, као чврста веза речи која је устаљена дуготрајном употребом (према: Матешкић 1982: VI);

(2) формално устројство – фразеологизам је нерашчлањив скуп речи, од којих су најмање две пунозначне (према: Матешкић 1982: VI);

(3) идиоматичност – подразумева семантичку трансформацију код најмање једног члана у фразеологизму, због чега значење фразеологизма није једнако суми значења његових чланова (према: Матешкић 1982: VI);

(4) уклапање у контекст – подразумева да фразеологизам у реченици функционише као њен прост члан, а не као скуп речи у виду властитог текста (према: Матешкић 1982: VI);³

(5) функција номинације – подразумева да се у погледу функције, садржине и употребе фразеологизми понашају као лексеме, тј. „наступају као име неког сегмента ванјезичке стварности“ (Прћић 1997:126);⁴

(6) експресивност – представља категоријалну фразеолошка особина, која служи као „критериј за диференцирање фразеолошких јединица од сродних синтагми устаљене структуре и лексичког састава, које имају функцију номинације у језику“ (Мршевић-Радовић 1987: 17–18).

О фразеологизмима може се говорити као о „јединицама стилистичког речника једне заједнице“, које имају „способност да очувају и преносе одређена значења, или, тачније, одређене нијансе значења“ (Лешић 2008: 221). Фразеолошке јединице могу се посматрати као „језичке формуле које су настале да би ’ухватиле’ неке нијансе значења и које су се затим усталиле да би у себи чувале та ’ухваћена’ значења која би, иначе, измакла ријечима и остала неисказива“ (Лешић 2008: 221).

3. ФРАЗЕОЛОГИЗМИ У ОНТОГЕНЕЗИ ГОВОРА

На онтогенетском плану, усвајање фразеологизама јавља се у каснијим фазама развоја говора, након што је дете овладало основним граматич-

---

³ У данашњој науци „влада мишљење да и фразеолошка јединица може имати реченичну структуру, али незавршену, отворену: то значи да је при актуализацији овакве јединице у вишој структурној јединици потребна синтаксичка и семантичка подршка окружења“, али „и поред реченичне структуре, остају знаци номинације и експресије, а у реченици у којој се актуализују имају функцију предикатског конституента“, нпр. *Заи́раће мечака и њред њвојим/његовим враи́шима* (Мршевић-Радовић 1987: 23–24).

⁴ Међутим, „за разлику од осталих лексема, такво име може да садржи мање или више изражене елементе описа“ (Прћић 1997:126).

ким структурама и општим лексичким фондом матерњег језика. Познато је да све до краја своје 5. године дете „одбацује речи чија га логика не задовољава“ (Чуковски 1970: 67). Осим тога, дете се противи и полисемији – за њега „свака реч има само једно, дословно и прецизно значење; и не само реч, већ понекад и читава реченица“ (Чуковски 1970: 69).⁵

Дете ће током одређеног периода језичког развитка постепено прихватити идиоме и метафоре, као и полисемију. Према мишљењу Чуковског, овај период почиње у 6. години живота, а завршава се у 8. или 9. години. Дакле, когнитивни ниво детета још на старијем предшколском узрасту омогућава да дете схвати основну карактеристику фразеологизама, а то је идиоматичност.

Методичари који се баве развојем говора предшколског детета указују да је дете на старијем предшколском узрасту способно: (а) да открије како је писац употребио језик у одређеном случају; (б) да „истражује зашто је писац тако поступио“; (в) да објасни „како је таква употреба деловала на њега“ (Дотлић – Каменов 1996: 146). При том, разговор с децом о тексту васпитач ће реализовати „без именована, употребе логичких термина и дефиниција, као и појмова из области теорије књижевности“ (Дотлић – Каменов 1996: 146).⁶ У складу с наведеним, може се очекивати да ће ученик још у првом разреду моћи да запази стилистичку функцију фразеолошких јединица у уметничком тексту.⁷

4. ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ КОНЦЕПТ

Обраду садржаја о фразеологизмима у настави матерњег језика у млађим разредима основне школе треба реализовати: (а) с једне стране, у складу с одређеном лингвистичком концепцијом фразеолошких јединица; (б) с друге стране, према савременим дидактичко-методичким захтевима. У том смислу, анализа садржаја о фразеологизмима у уџбеницима за млађе разреде основне школе спроводи се на основу (а) лингвистичких и (б) методичких критеријума.

Лингвистички критеријуми дати су на почетку рада, где смо изнели концепцију према којој схватамо појам фразеолошке јединице. То подразумева да ћемо према наведеној концепцији одмеравати садржаје о фразео-

---

⁵ О развоју метафоре и метонимије у онтогенези, в. Радић 2009.

⁶ Овакве методичке препоруке *Наставним планом и програмом* постављене су и за наставу књижевности у првом и другом разреду основне школе.

⁷ О могућностима употребе поетског текста за усвајање фразеологизама код деце предшколског узраста, в. Николић 2010.

логизмима у уџбеницима за млађе разреде. Као што је познато из педагогије, први предуслов за „стварање савременог уџбеника“ јесте „добро познавање базичне науке предмета за који се пише уџбеник“ (Јакета 1999: 63).

Методички параметри конципирања садржаја у уџбенику/приручнику: (а) да су усклађени са захтевима важећег *Наставног плана и програма*; (б) да су испоштовани дидактичко-методички принципи; (в) да постоје могућности трансфера у вертикалној и хоризонталној корелацији; (г) да представљају континуирани наставак онога што је усвојено у претходном разреду; (ђ) да су прилагођени психичким карактеристикама ученика одређеног узраста.⁸

Садржаји из језика у млађим разредима основне школе усвајају се по принципу концентричних кругова, при чему се језички појмови прво опишују без именованја, затим се именују, дефинишу, и објашњавају њихове функције и облици.⁹ „Поступност и систематичност елементарни су принципи на којима се реализују све активности наставног процеса“ – њиховим спровођењем остварује се „одређени систем рада, систем наставе и систем у усвајању или утврђивању знања“ (Смиљковић, Милинковић 2008: 33). Овакав приступ требало би применити и у конципирању садржаја о фразеологизмима у уџбеницима за млађе разреде.

Циљ наше анализе јесте да се испита колико садржаји о фразеологизмима у актуелним уџбеницима за млађе разреда основне школе омогућавају: (1) да се наставнику сугеришу одговарајући методички поступци при обради садржаја о фразеологизмима; (2) да ученик: (а) схвати структурне и семантичке одлике фразеологизама, (б) да усвоји принципе њихове употребе у свакодневној говорној пракси, (в) као и да уочи стилистичку функцију фразеолошких јединица у уметничком тексту.

5. РЕЗУЛТАТИ АНАЛИЗЕ

Како показује анализа, у свим анализираним читанкама и граматикама српског језика за млађе разреде основне школе заступљени су садржаји о фразеологизмима, а јављају се и у појединим приручницима. Дакле, уче-

---

⁸ Наведене критеријуме преузимамо из рада Д. Пурић, у коме се анализирају садржаји о глаголима у уџбеницима за млађе разреде основне школе (Пурић 2002: 313). Методолошки ослонац у нашој анализи представљају и радови о садржајним вредностима уџбеника за први, други и трећи разред основне школе В. Николића (1997, 1998, 1999).

⁹ Методичари указују да у настави матерњег језика постоји супротност, али и дијалектичко јединство између *јоука о језику и науке о језику*, тј. између „пригодности и систематичности“, о томе в. Перушко 1971: 260–262.

ник ће се упознавати са фразеолошким јединицама и на настави језика и на настави књижевности, и то од првог до четвртог разреда.

У читанкама за сва четири разреда основне школе налазе се текстови у којима су употребљени устаљени изрази различитог ступња идиоматизације, а међу њима и типични фразеологизми српског језика. Ево неколико примера: *срце му је било мање од маковој зрна* (Јовановић 2007а: 31); *засијаши као укојан* (Јовановић 2007б: 69); *као да је у земљу ипројао* (Јовановић 2007б: 74); *смейнуши с ума* (Милатовић 2010: 19); *од немила до недраја* (Милатовић 2010: 69); *доћи некоме главе* (Опачић-Николић, Пантовић: 49); *бацши око на некоја* (Опачић-Николић, Пантовић: 52); *осијаши крајских рукава* (Опачић-Николић, Пантовић: 161).

Међутим, само уз неке од текстова у дидактичко-методичкој апаратури на фразеологизме се и експлицитно указује. Одговарајући на постављена питања о фразеологизмима, ученик ће запажати њихово значење и стилску функцију у тексту. Овде треба додати да се у читанкама које су биле предмет анализе фразеолошке јединице не наводе и не објашњавају у оквиру „непознатих речи“. Изузетак је *Чишанка за четврти разред*, у којој се у оквиру непознатих речи издвојених уз народну епску песму *Јейрвица адамско колена* (Опачић-Николић, Пантовић 2007: 87–89) објашњава значење израза *адамско колена*.¹⁰

У уџбеницима из граматике фразеолошке јединице заступљене су у оквиру садржаја из лексикологије, а најчешће се наводе уз објашњење појаве (и појма) вишезначности речи. Међутим, у неким уџбеницима фразеологизми су дати заједно са садржајима о творби речи, где се објашњава како од једне речи настају друге речи, али и изрази.

Резултате анализе изложићемо вертикално (идући од првог до четвртог разреда), а на хоризонталном плану (у оквиру сваког разреда) посебно ћемо разматрати: (а) читанку, (б) уџбеник из граматике односно језичке културе, (в) приручник (вежбанка, наставни листови, радна свеска).

5.1. САДРЖАЈИ О ФРАЗЕОЛОГИЗМИМА У УЏБЕНИЦИМА ЗА ПРВИ РАЗРЕД

У *Чишанци за први разред*, у дидактичко-методичкој апаратури фразеологизми се појављују уз два текста.

---

¹⁰ Израз *адамско колена* забележен је у *Фразеолошком речнику* (Матешић 1982: 251, одредница *кољено*). Објашњење које се наводи у *Чишанци* поклапа се са оним што даје *Речник*.

Један од њих је шаљива народна прича (тзв. лагарија) *Кад сам био ситар човек* (Јовановић 2007а: 66–67). У самом тексту приче не јављају се фразеологизми, ни фразеолошка поређења. Међутим, у радним налозима за ученички самосталан рад појављују се обе ове јединице. Прво, поставља се питање: „Шта значи: *Кад на врби роди њрожђе?*“ При том, понуђена су три одговора: (а) кад дође јесен, (б) никад, (в) кроз неколико дана. Циљ овог поступка јесте да се ученик усмери да пронађе другачији наслов приче. Понуђени одговори осмишљени су тако да доприносе упамтљивости фразеолошког значења, а посебно се издваја одговор *кад дође јесен*, који ће указати да фразеологизам не треба дословно схватати. Такође, доприносе бољем уочавању диференцијалне карактеристике фразеологизма у односу на уобичајену (нефразеолошку) синтагму. За израз *Кад на врби роди њрожђе* – у читанци се не даје никакво термилошко одређење (назив) за овакве језичке појаве.¹¹ Други садржај везан за фразеологизме истакнут је називом „народна поређења“, а наведена су четири примера придевских синтагми с устаљеним поређењима: (а) *румен као јабука*, (б) *вредан као мрав*, (в) *миран као јаре*, (г) *сиуран као врбов клин*. Уз ове примере у *Чишанци* је постављено питање о значењу последњих двају поређења, чиме се ученик усмерава да запази да придев (односно „реч која означава особину“) у тим изразима има супротно значење од уобичајеног. Дакле, ученик ће још у првом разреду уочити различите семантичке типове фразеолошких поређења, што не само да доприноси богаћењу речника, него и оспособљавању за уочавање значењских нијанси у вишелексемским спојевима. Осим тога, развија се и стилистички речник, будући да се поређења типа *сиуран као врбов клин* (што значи ‘несигуран’) одликују ироничним призвуком.¹²

Други текст у *Чишанци за њрви разред* уз који се у дидактичко-методичкој апаратури упућује на фразеологизам јесте песма *Са мном има нека њрешка* Владе Стојиљковића (Јовановић 2007а: 83), у којој се јавља израз *смејати се као луд на брашно*. У радним налозима за самосталан рад ученичка поставља се питање о значењу овог фразеологизма, уз понуђена три одговора: (а) да се неко смеје гласно, (б) да се смеје без разлога, (в) да се смеје јер је просуо брашно. Са методичког гледишта, овакав поступак омогућава да ученик уочи да значење представља дистинктивну црту по којој се фразеологизам разликује од „обичне“ синтагме. Међутим, ни овде се – као ни у осталим садржајима о фразеологизмима у *Чишанци за њрви разред* – не даје назив по коме би ученик могао да именује овакве језичке јединице. У методичком погледу, повољно је то што се фразеологизам на-

¹¹ Овде треба напоменути да према захтевима *Програма*, у настави матерњег језика у првом и другом разреду језичке појаве остају на нивоу запажања и без именованја.

¹² Уп. Матешкић 1982: 240, одредница *кад на врби роди њрожђе*.

лази у завршном делу песме, због чега је посебно истакнут, а његово истицање се појачава римом. Све то омогућава да ученик усвоји и саму форму фразеологизма и његово значење.

У уџбенику из језичке културе за први разред основне школе садржаји о фразеологизмима заступљени су на два места.

У првом случају, под насловом „Једна реч – више значења“ објашњава се појава да „у нашем језику постоје речи, јамачно у мањем броју, које се састоје из истих гласова, али имају различито значење“ (Вучковић 2004: 27). Дата су два примера, од којих један представља полисемију (лексема *језик*), а други хомонимију (*коса*).¹³ Наводе се различита значења лексеме *језик*: (1) језик у говору и писању; (2) људски и животињски орган; (3) нешто што личи на језик, као што је (а) део пламена, (б) клатно у звонцету, (в) игла на кантару или теразијама).¹⁴ На крају, дат је и устаљени израз с лексемом *језик*, као и објашњење значења тог израза: „А када се некоме нареди: *Држи језик за зубима* – онда се захтева да тај ћути“. Овакав поступак омогућава ученику да упозна полисемантичку структуру вишезначне речи и да у њој запази место које припада фразеологизму. Међутим, није указано на вишечланост његове структуре, него је ученик усмерен да запази једну од лексичких компонената фразеологизма, те донекле губи из вида целину фразеолошке јединице. Овде се не употребљава уметнички текст као контекст за фразеологизам, него је ученик упућен да препозна фразеологизам у свакодневной говорној пракси. Сам појам фразеологизма није именован некаквим називом.

На другом месту, у уџбенику из језичке културе фразеолошки изрази *имайи илйиак џеј* и *имайи губок џеј* повезују се са лексемом *џеј* и њеном изведеницом *џејарац* (Вучковић 2004: 63). Дакле, фразеологизам се овде не доводи у везу с вишезначношћу једне од својих лексичких компонената, него с творбом речи. Омогућава се да ученик усвоји два фразеологизма супротног значења повезујући их међусобно, што не само да обогаћује уче-

---

¹³ Овакво повезивање *полисемије* и *хомонимије* под заједничким одређењем (речи које се састоје из истих гласова, али имају различито значење) – у методичком погледу није повољно. Овом приликом нећемо се бавити питањем разграничавања појмова *полисемије* и *хомонимије* у настави у млађим разредима. О објашњавању и дефинисању лексичко-семантичких појмова у уџбеницима за млађе разреде, в. Цвијетић 1999.

¹⁴ Ова значења забележена су и у *Речнику српског језика*, с тим што су семантеме у полисемантичкој структури наведене другачијим редоследом: **1.** ‘покретљиви мишићни орган код човека или виших животиња’; **2.** ‘оно што својим обликом или функцијом подсећа на језик’; **3.** ‘систем речи који функционише по одређеним граматичким правилима а служи за изражавање мисли при комуникацији међу људима’ (*Речник српског језика* 2007, одредница *језик* 507). И у лингвистичком и у методичком погледу, било би оправдано да је овај редослед значења дат и у уџбенику.

нички речник, него упућује да се уоче семантички односи међу фразеологизмима. Да између коренске речи и њених деривата постоји семантичка веза – у уџбенику је претходно указано, и то у оквиру садржаја о *геминутивима* и *ауџментивима*, тј. „речима које значе нешто мало или нешто велико“: „У нашем језику од многих речи могу се начинити нове, њима сродне речи по значењу“ (Вучковић 2004: 40). Међутим, довођење у везу лексема *цеј* и *цејарац* с изразима *имаџи дубок/џлиџак цеј* остало је без јасног указивања да семантичка веза између *цеј* и *цејарац* није истог типа као веза између *цеј* и *имаџи дубок/џлиџак цеј*.

На крају, садржај о фразеологизмима јавља се и у *Вежбанци за џрви разред* (Јовановић 2009: 65–67). Један од захтева у оквиру квиза за проверу знања из језика и књижевности јесте да се од три понуђене могућности изабере она која одговара значењу израза *срце му је било мање од маковој зрна*. Ученици су упознали наведени израз у причи *Сунчев џевач* Бранка Ћопића.¹⁵

5.2. САДРЖАЈИ О ФРАЗЕОЛОГИЗМИМА У УЏБЕНИЦИМА ЗА ДРУГИ РАЗРЕД

Иако у *Чиџанци за друџи разред* има текстова у којима су употребљени фразеологизми, у дидактичко-методичкој апаратури датој уз текстове нема садржаја о фразеолошким јединицама.

У уџбенику из граматике за други разред основне школе садржаји о фразеологизмима јављају се на два места.

У првом случају, под насловом „Све од речи“, без посебних објашњења, дате су две групе примера (Јовановић 2007б: 23): (1) устаљени изрази који у свом саставу имају лексему *реч*, а наведено је и објашњење њиховог значења: *даџи реч*, *биџи од речи*, *џоследња реч*, *разбаџиваџи се речима*, *џироџиџи речи*, *исџричаџи својим речима*; (2) изведенице и префиксалне сложенице од корена *реч-* (*речениџа*, *речџиџ*, *речник*, *речџа*, *реџи*, *џореџи*, *зареџи се*, *уреџи*, *изреџи*). За самостални рад ученика дају се два задатка. Једним се проверава учениково разумевање творбе речи (захтев је да се препозна елеменат који не припада скупу: *речен*, *речениџа*, *речни*, *речџа*, *речник*, *изречен*). У другом задатку тражи се да се објасни значење фразеологизма *водиџи џавну реч*. Ни у овом уџбенику нема посебног назива за фразеолошке јединице.

---

¹⁵ У самој *Чиџанци* у методичко-дидактичкој апаратури уз Ћопићеву причу *Сунчев џевач* нема упућивања на израз *срце му је сиџло у џеџе* (Јовановић 2007: 31–34).

На другом месту, у уџбенику из граматике под насловом „Игре речима“, опет без посебних објашњења, дате су три групе примера (Јовановић 2007б: 24): (1) изведенице које настају од речи *иїра* као мотивационе речи у творбеним процесима (*иїралица*, *иїралишиїе*, *иїраљка* и др.); (2) изрази који представљају хипониме у односу на хипероним *иїра* (*гечја иїра*, *забавна иїра*, *олимпијска иїра*, *иїра жмурке* и др.); (3) фразеологизми с изведеницом *иїраиїи* у свом саставу, при чему су објашњења њихова значења: *иїраиїи како груїи свира*, *иїраиїи око некоїа*, *иїраиїи се ваїиром*, *иїраиїи се їлавом*. За самостални рад ученика дају се два задатка која се уклапају у систем који постављен у претходно наведеним примерима. Један се односи на хипониме којима је хипероним *сїорїїска иїра*. У другом задатку захтева се да се објасни значење фразеологизма *иїраиїи некоме їо їлави*.

Садржај о фразеологизмима јавља се на једном месту и у *Вежбаници за груїи разред* (Јовановић 2010: 55), где се под насловом „Једна реч – више значења“, дају примери: (а) полисемије и (б) фразеологизама (Јовановић 2010: 55). На самом почетку указује се: „У српском језику реч *срце* има више значења“, а затим се издвајају поједине семанте од којих су две наведене уз одговарајући пример: (1) „мишићни орган који пумпа крв кроз тело“: *Срце му је јако ударало*; (2) храброст: *Нема срца да їа удари*. За три семанте захтева се од ученика да их самостално одреди уз помоћ реченица у којима су дате семантичке реализације лексеме *срце*: (1) *Она му је їоклонила своје срце*;¹⁶ (2) *Ти се моје срце*;¹⁷ (3) *Моје село се налази у срцу Шумадије*.¹⁸ Посебан задатак за самостални рад ученика јесте да се препозна „ко све има срце“ од понуђених могућности: *гетїе*, *оловка*, *гиња*, *јабука*, *цвейї*, *лубеница*, *їрад*, *лейїиїр*. На крају, наводе се два фразеологизма, при чему се уз први даје објашњење значења (*Пао ми је камен са срца*), а у другом се од ученика захтева да одговори тако што ће изабрати између три понуђене могућности (*Срце ми је сиило у їетїе*). Уз примере фразеолошких јединица даје се сажето објашњење појма фразеологизма: „Каже се једно, а мисли се друго“.

¹⁶ У речнику се за ову семантему лексеме *срце* наводи дефиниција: ‘осећајни живот човеков; љубав’ (*Речник срїскоїа језика* 2007: 1263, одредница *срце*).

¹⁷ У речнику се за ову семантичку реализацију лексеме *срце* наводи дефиниција: ‘у присном обраћању, обично уз реч *моје*, у значењу: драга моја, драги мој’ (*Речник срїскоїа језика* 2007: 1263; одредница *срце*:).

¹⁸ У речнику се за ову семантичку реализацију лексеме *срце* наводи квалификатор *фїїураїїивно*, дефиниција је: ‘средишње место (државе, покрајине, области), средиште, центар’ (*Речник срїскоїа језика* 2007, одредница *срце*: 1263)

5.3. САДРЖАЈИ О ФРАЗЕОЛОГИЗМИМА У УЏБЕНИЦИМА ЗА ТРЕЋИ РАЗРЕД

У *Чишњаци за трећи разред*, у дидактичко-методичкој апаратури фразеологизми се појављују уз два текста.

Један је драмски текст Александра Поповића „Лед се топи“ (Милатовић 2010: 47), где је употребљена фразеолошка јединица *пробијти лед*. У дијалогу ове сценске игре фразеологизам је не само стилистичка јединица речника, него има удела у својеврсној вербалној игри. Наиме, један од драмских јунака (дечак Боле) жели својој уображеној другарици да покаже да је добар друг, али „никако да пробије лед“, на шта му његов саговорник (дечак Божо) одговара да се тај лед „не пробија него топи“. И сам наслов драме (*Лед се топи*) повезан је с изразом *пробијти лед* тако што му се супротставља, наговештавајући поруку овог текста. У складу с тим, фразеологизам може бити полазиште за наставну интерпретацију Поповићеве сценске игре. У дидактичко-методичкој апаратури („Разговор о тексту“) јавља се низ питања посвећених фразеологизму *пробијти лед*. Значајно је то што се указује на идиоматичност овог устаљеног израза, као и то што се сама језичка појава именује називом „израз“: „Израз *пробијти лед* може да има сасвим конкретно значење – неким предметом пробити лед. А шта тај израз значи у нашем свакодневном животу?“ (Милатовић 2010: 48).

На другом месту у *Чишњаци за трећи разред*, уз Езопову басну „Корњача и зец“ наводе се три фразеолошка поређења са њиховим значењима: *брз као зец, илашљив као зец, сиваши као зец* (Милатовић 2010: 145). У методичком погледу, то је добар поступак јер се у један систем повезује низ фразеологизама са заједничким лексичким чланом. У дидактичко-методичкој апаратури, ови изрази нису именовани иако је ученику још од првог разреда познат назив „народно поређење“.

Уџбеник из граматике за трећи разред садржи мали речник фразеологизама са њиховим значењима – 14 фразеолошких јединица различите структуре (Милатовић, Јовановић 2010: 76): *дујати илавом о зид, млаши иразну сламу, обрати босиан, нису му све козе на броју, иала му секира у мег* и др. Будући да су ово типични фразеологизми које ученик трећег разреда вероватно има макар у свом пасивном речнику, њихово навођење на једном месту омогућава ученику да их обједини у свом језичком знању. Међутим, не можемо утврдити критеријум по коме су изабрани, ни критеријум по коме су поређани (један испод другог). Осим наслова „Једно се каже – а друго се мисли“, нема никаквих објашњења уз овај мали фразеолошки речник.

У *Насијавним лисћовима* за трећи разред (Милатовић 2010а) нисмо пронашли садржаје о фразеолошким јединицама.

5.4. САДРЖАЈИ О ФРАЗЕОЛОГИЗМИМА У УЏБЕНИЦИМА ЗА ЧЕТВРТИ РАЗРЕД

Иако у *Читанци за четврти разред* постоје текстови у којима су употребљени фразеологизми, једино у дидактичко-методичкој апаратури уз текст Михаила Пупина *Од њашњака до научењака* (Опачић-Николић, Пантових: 141), поставља се питање везано са фразеологизам који се јавља у тексту (*слеп код очију*). При том, ученику се не поставља питање о самом значењу фразеологизма, него се везује за карактеризацију јунакиње, што је сложенији ниво захтева: „Зашто се његова мајка осећала као слепа код очију“.

Садржај о фразеолошким јединицама налази се у уџбенику из граматике за четврти разред, на једном месту, и то у оквиру вежбања која су посвећена вишезначности речи (Николић, Николић 2006: 23). Од ученика се захтева да одреди „значење речи *глава* у изразима“: *савиши главу у шорбу, мућнуши главом и ући у главу*. Дакле, овде се инсистира на значењу једног фразеолошког члана, а не на значењу фразеологизма. Значајно је то што се за фразеологизам употребљава одређени назив – „израз“. Именовање језичке појаве која је ученику већ позната доприноси њеном препознавању и усвајању.

На крају, у *Радној свесци за четврти разред* (Николић, Николић 2008: 39), под насловом „Поређења“ објашњава се појам поређења као мисаоне и као језичке категорије. Затим, наводи се 14 примера „устаљених народних поређења“: *лако као њеро, миран као јање, њазе се као миш и мачка, стоји као у решешу вода* и др. Указује се да постоје „озбиљна“ и „шалива“ поређења, а од ученика се тражи да обележи једна и друга. Назив „народно поређење“ употребљен је још у *Читанци за први разред* (Јованових 2007а: 66–67), док се у четвртом разреду овај назив прецизира – „устаљена народна поређења“. Увођењем одређења „устаљени“ указује се и на једну од суштинских карактеристика фразеолошких јединица.

6. ЗАКЉУЧАК

Како показује анализа садржаја о фразеологизмима, уџбеници за млађе разреде омогућавају да ученик препозна фразеологизме у свакодневној говорној пракси и прошири свој лексички фонд усвајајући конкретне фразеолошке јединице. У погледу препознавања и усвајања фразеолошких језичких јединица, односно њихових особености, уџбеници пружају следеће могућности:

(1) Ученик ће запазити *идиомајичност* као суштинску особину фразеолошких јединица, будући да се у уџбеницима увек на одређени начин предочава да се фразеологизми одликују специфичним значењем.

(2) На *вишелексемност* и *рејпродуктивност* као фразеолошке карактеристике у уџбеницима се указује посредно.

(3) Можда би требало у уџбенику јасније указати на *експресивну* функцију фразеологизама у свакодневној (неуметничкој) комуникацији. То се може реализовати тако што се пође од питања: Зашто бисмо употребили израз *кад на врби роди јрожђе*, ако можемо рећи једноставно – „никад“?

(4) Мада у читанкама постоје бројни текстови у којима су употребљени фразеологизми, уз веома малом број текстова (у радни налозима за самосталан рад ученика) јављају се питања усмерена на уочавање *стилистичке* функције фразеолошких јединица.

(5) У уџбеницима из граматике, фразеологизми се повезују најчешће с полисемијом (у сва четири разреда) и творбом речи (први и други разред).

Садржаји о фразеологизмима у уџбеницима за млађе разреде основне школе конципирани су тако да су остварене следеће претпоставке: (а) усклађеност са захтевима *Наставној плану и програму*; (б) испоштовани су дидактичко-методички принципи; (в) постоји континуирано надовезивање онога што је претходно научено; (г) постоје могућности трансфера у вертикалној и хоризонталној корелацији; (д) примереност су узрасту ученика.

Општи закључак је да иако се, према захтевима *Наставној плану и програму*, у првом и другом разреду садржаји из језика обрађују на нивоу препознавања језичких појмова, уџбеници за прва два разреда дају одговарајуће смернице наставнику тако да ученик још на најмлађем узрасту може схватити све дистинктивне црте фразеолошких јединица. Уџбеници за трећи и четврти разред не доносе проширења обима садржаја о фразеологизмима, као ни нове поступке у обради, него се углавном систематизују усвојена знања, даје се више примера и истиче се идиоматичност као основна особина.

Општи принцип који треба применити у обради фразеологизама јесте да се пође од дејег искуства о употреби фразеолошких јединица у свакодневној говорној пракси, да би се дошло до њихове структуре и семантике, а на крају и до стилистичке функције фразеологизама у књижевном тексту.

ИЗВОРИ

(1) Уџбеници и приручници за први разред

Вучковић 2004: М. Вучковић, *Кажи ми – да ти кажем. Језичка култура за први разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Јовановић 2009: С. Јовановић, *Вежбања уз Чиианку* Златна јабука за први разред основне школе, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Јовановић 2007а: С. Јовановић, *Злајна јабука. Чиианка за први разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

(2) Уџбеници и приручници за други разред

Алексић 2007: В. Алексић, *Чишанка за групи разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Јовановић 2010а: С. Јовановић, *Вежбанка за групи разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Јовановић 2007б: С. Јовановић, *Српски језик за групи разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

(3) Уџбеници и приручници за трећи разред

Милатовић 2010а: В. Милатовић, *Наставни листови за српски језик за трећи разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Милатовић, Јовановић 2010: В. Милатовић и С. Јовановић, *Српски језик за трећи разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Милатовић 2010б: В. Милатовић, *Чишанка за трећи разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

(4) Уџбеници и приручници за четврти разред

Николић, Николић 2006: М. Николић и М. Николић, *Српски језик и култура изражавања за четврти разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Николић, Николић 2008: М. Николић и М. Николић, *Рагна свеска за српски језик за четврти разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Опачић-Николић, Пантовић 2007: З. Опачић-Николић и Д. Пантовић, *Прича без краја*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

ЛИТЕРАТУРА

Дотлић, Каменов 1996: Љ. Дотлић и Е. Каменов, *Књижевност у деџјем врџићу*, Нови Сад: Змајеџе деџје игре, Одсек за педагогију Филозофског факултета.

Лакета 1999: Н. Лакета, Листа вредности савременог уџбеника, у: *Вредности савременој уџбеника*, књ. III, Ужице: Учитељски факултет, 62–90.

Лешић: Z. Lešić, *Teorija književnosti*, Beograd: Službeni glasnik.

Мршевић-Радовић 1987: Д. Мршевић-Радовић, *Фразеолошке ллајолоско-именичке синџајме у савременом српскохрџајском језику*, Београд: Филолошки факултет.

Матешић 1982: J. Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb: Školska knjiga.

Мршевић-Радовић 2008: Д. Мршевић-Радовић, *Фразеолоџија и национална култура*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд.

Николић 1997: В. Николић, Садржајне вредности савремених уџбеника првог разреда основне школе, у: *Вредности савременој уџбеника*, књ. I, Ужице: Учитељски факултет, 182–195.

Николић 1998: В. Николић, Садржајне вредности савремених уџбеника другог разреда основне школе, у: *Вредности савременој уџбеника*, књ. II, Ужице: Учитељски факултет, 181–195.

Николић 1999: В. Николић, Садржајне вредности савремених уџбеника трећег разреда основне школе, у: *Вредности савременој уџбеника*, књ. III, 257–273.

Николић 2010: М. Николић, Усвајање фразеологизама код деце предшколског узраста (лингвистички и методички аспект), *Зборник радова*, 13, Ужице: Учительски факултет, 157–170.

Пермјакoв 1975: Г. Л. Пермјакoв, К вопросу о структуре паремиологического фонда, у: *Тийологические исследования по фольклору*, Москва: Главная редакция восточной литературы, 247–274.

Перушко 1971: Т. Peruško, *Materinski jezik u obaveznoj školi*, Zagreb: Pedagoško književni zbor.

Прћић 1997: Т. Прћић, *Semantika i pragmatika reči*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanović.

Пурић 2002: Д. Пурић, Анализа садржаја о глаголима у уџбеницима српског језика за млађе разреде основне школе, *Зборник радова*, 3, Ужице: Учительски факултет, 311–322.

Радић 2009: Ј. Радић, Метафора и метонимија у детињству речи, Београд: *Српски језик*, XIV/1–2, 347–360.

Речник српскога језика, израдили Милица Вујанић и др., редиговао и уредио Мирослав Николић, Матица српска, Нови Сад, 2007.

Смиљковић, Милинковић (2008): С. Смиљковић и М. Милинковић, *Методика наставе српског језика и књижевности*, Врање – Ужице: Учительски факултет.

Цвијетић 1999: Р. Цвијетић, Објашњавање и дефинисање граматичких и лексичко-семантичких категорија у актуелним уџбеницима српског језика за 3. разред основне школе, у: *Вредности савременој уџбеника*, књ. III, Ужице: Учительски факултет, 421–437.

Чуковски 1970: К. Čukovski, *Od druge do pete*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Milka V. Nikolić

Teacher Training Faculty in Uzice

University of Kragujevac

CONTENTS ON PHRASEOLOGISMS IN TEXTBOOKS OF THE SERBIAN LANGUAGE IN YOUNGER GRADES OF THE PRIMARY SCHOOL

Summary: In this paper, we analyze the contents about the phraseologisms in the modern textbooks of the Serbian language for the young learners. The purpose was to take into consideration the possibilities of these textbooks, on one hand, for the teacher in his teaching of the phraseologisms and on the other hand for the student in learning the structural, semantical and stylistical features of these concepts. The analysis is done vertically (from the first to the fourth grade) and horizontally (in each grade) in order to find the level, volume, correlation and transfer of these contents. In conclusion, we may

say that the textbooks for the first and the second grade give appropriate recommendations for the teacher to teach the distinctive function of the phraseologisms while in the textbooks for the third and the fourth grade these are no new contents on this matter and the students' knowledge is just systematized in using many examples.

Key words: phraseologism, textbooks, younger grades of the primary school, language teaching, literature teaching.